

تحلیل جایگاه شهرستان بستان آباد در منطقه آذربایجان شرقی (از منظر شاخص های توسعه اقتصاد محلی (LQ))

هادی اسکندری عین الدین، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
حسین واحدی، دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران.
سمیرا سعیدی زارنجی، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
ناصر نوری زاده، دانش آموخته کارشناسی ارشد عمران ژئوتکنیک، دانشگاه آزاد، جلفا، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۶

چکیده

توسعه اقتصاد محلی، حاصل فرایند همکاری دولت و بخش خصوصی در مقیاس محلی برای دستیابی به رشد اقتصادی و اشتغال زایی بالاتر است. راهبرد توسعه اقتصاد محلی رویکردی است که در چند دهه اخیر برای بهبود شاخص های اقتصادی در کشورهای مختلف اتخاذ شده است. کاهش بیکاری، شناسایی پتانسیل های منطقه ای و افزایش درآمد و به تبع آن کاهش فقر، از نتایج پیاده سازی این راهبرد می باشد. در این تحقیق تلاش شده ضمن توجه به شاخص های اصلی توسعه اقتصادی در سطوح محلی و شهری به زمینه های اصلی توسعه اقتصاد محلی نیز توجه شود. تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش تحقیق توصیفی - تحلیلی می باشد و با استفاده از داده های اسنادی و آماری موجود، تدوین شده است. در تهیه پایگاه داده و تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزارهای آماری مانند Excel و Spss و از نرم افزار توصیف و پردازش داده های مکانی ArcGis استفاده شده است. براساس یافته های تحقیق، توسعه شهرستان بستان آباد در پیوند با گسترش مناسبات و ارتباطات اقتصادی با شهرهای مجاور و روستاها و توسعه اقتصادی بازارهای محلی صورت گرفته است. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که شهرستان بستان آباد از قابلیت ها و توان های اقتصادی زیادی در بخش کشاورزی و صنعت برخوردار است. همچنین نتایج تحقیق نشان می دهد، با توجه به محدودیت های زیرساختی و زیست محیطی در توسعه اقتصاد محلی بستان آباد، در این راستا محدودیت هایی هم در زمینه اقتصادی و کالبدی وجود دارد که براساس تحلیل نتایج یافته های تحقیق، راهبرد توسعه اقتصادی شهرستان بستان آباد، باید مبتنی بر اولویت سرمایه گذاری در واحدهای کوچک صنعتی در سه بخش کشاورزی، صنعت و معدن باشد.

واژگان کلیدی: توسعه، توسعه اقتصادی، توسعه اقتصاد محلی (LED)، توان محیطی، شهر بستان

مقدمه

برنامه توسعه اقتصاد محلی، اولین بار در سال ۱۹۶۰ در کشور آلمان برای اهداف اقتصادی تدوین و اجرا شد. با توجه به نتایج به دست آمده از اجرای این برنامه و تحقیقاتی که توسط نهادهای مختلف در سطح دنیا صورت گرفت، توسعه محلی شهرمحور در دهه های بعد توسط سازمان های بین المللی از جمله سازمان بین المللی کار (ILO) مورد توجه قرار گرفت. زیرا شهر به مثابه بخشی از سلسله مراتب نظام فضایی و عنصری مهم در تقسیمات سیاسی و جغرافیایی هر کشور که براساس مؤلفه های مختلفی مانند عوامل سیاسی- مدیریتی، جایگاه اقتصادی و اجتماعی، نقش مردم در فرایند توسعه و تعیین سرنوشت اجتماعی، سطح آگاهی، میزان علاقه مندی اجتماعی به مشارکت اجتماعی و ... امور مربوط به توسعه اقتصادی و اجتماعی در مقیاس محلی و در ارتباط با مقیاس های منطقه ای و ملی و گاه فراملی هماهنگ می سازد (احمدی پور، ۱۳۹۵؛ ۲۱۵).

فرناند برودل، فعالیت انسان در عرصه اقتصاد را به سه لایه حیات مادی، بازار، سرمایه داری تقسیم می کند. اول «حیات مادی» که مشتمل بر امور روزمره و ریشه دار در سنن بسیار کهن است که بر اعمال و فعالیت های تکرارشونده و فراگردهای عملی و تجربی روزمره مبتنی بوده و خارج از مدار اقتصاد بازار می باشد این امور برای معیشت زندگی نوع بشر نسل به نسل منتقل شده اند، اما با ظهور و تثبیت نظام سرمایه داری از قرن پانزدهم میلادی تاکنون روبه تحلیل رفته اند. دوم، «اقتصاد بازار» که رفته رفته از سده پانزدهم بدین سو بر فراز توده عظیم حیات مادی میان جهان وسیع تولید و مصرف پیوند برقرار کرده و از این رهگذر کل تولید را به کل مصرف ارتباط داده است. سوم، «سرمایه داری» که در چارچوب آن فعالیت مستمر انباشت سرمایه به اجرا در می آید آن هم نه به انگیزه های نوع دوستانه که از بهر کسب سود هرچه بیشتر (Fernand Brode¹, 2009:29). حرکت، تغییر، تحول، دگرگونی و... جز سرشت جوامع انسانی محسوب می شوند و هرگز جامعه ای در حال سکون و کاملاً بدون تغییر نبوده است. (Azkya, 1989:13). طی قرون ۱۶ تا ۱۹ میلادی زنجیره ای از حوادث، به وقوع پیوست که منجر به ظهور سرمایه داری معاصر گردید و سیمای جهان را اساساً دگرگون کرد (Azkya, 1989:13). بعد از آن که دوره دولت شهرهای یونان باستان با ظهور امپراطور روم و در قرون وسطی به محاق رفت، از قرن ۱۵ میلادی به آرامی شهرها فرصت نقش آفرینی بیشتری در نظام اجتماعی - اقتصادی جوامع معاصر پیدا کردند. از نگاه برودل، لایه بازار، جایگاه مبادلات بازاری روزمره و تجارت واحدهای فضایی شهری و محلی است. از اوایل دهه ۱۹۹۰ به بعد، برخی از پژوهشگران تلاش در توسعه مدل جدیدی از سازمان یابی فضا داشتند که نقش روابط و پیوندهای بین شهری را در تحلیل نظام های شهری عمده کند و جایگاه هر شهر را نسبت به موقعیت قرارگیری آن در فضایی از جریان بسنجد (Ven Derne², 2002, 1927, Betn³ 1997, Kamagani⁴; 1997). کاستلز که از دهه های پایانی قرن بیستم کانون توجه خود را بر انقلاب فناوری اطلاعات و جوامع شبکه ای گذاشته، در ساختار اجتماعی جوامع انسانی دو مفهوم "فضای جریان ها و فضای مکان ها" را برجسته می کند. فضای مکان ها، به وسیله اقدامات سرزمینی دولت های برای اداره کشور و تضمین بقای سرزمین شکل می گیرند و عرصه حاکمیت دولت هاست. اما در فضای جریان ها که بر مدار جریان های سرمایه، پول، اطلاعات، تجارت و ... شکل می گیرد، مسیرها، رنجیره ها و شبکه ها ساخته شده و اهمیت پیدا می کنند. در فضای مکان ها بر تمایز فضای درون سرزمینی از فضای برون سرزمینی، بار تولید و حفاظت از سرحدات و ایجاد و توسعه زیرساخت های اقتصادی - اجتماعی و فیزیکی تکیه می شود. به تعبیر دیگر کلیه خدمات دولتی و مشاغل مربوط به امور قانون گذاری، حفاظتی و امنیتی (نیروهای مسلح، پلیس، قوه قضائیه)، امور اداری و اجرایی در فضای مکان ها انجام می گیرند. از اینرو فضای مکان ها جایگاه انباشت سرمایه و قلمرو اعمال حاکمیت ملی دولت هاست. اما فضای جریان ها حاصل کارکردهای با رفتار شبکه ای بوده و در برگیرنده کلیه

1 Fernand Brodel

2 Ven Derne

3 Betn

4 Kamagani

فعالیت‌های مرتبط با تولید و فروش کالاها در زمینه کشاورزی، معدن، تولید، حمل و نقل، عمده فروشی، خرده فروشی، خدمات حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای، اطلاعات و تدارکات و ... است. از اینرو شهرها به عنوان جایگاه استقرار بازارها، از رفتار شبکه‌ای برخوردارند و در کار تولید و بازتولید فضای جریان‌ها هستند (کاستلز و تیلر). در جمع‌بندی می‌توان گفت، دولت‌ها عرصه بازنمایی فضای مکان‌ها و عامل بازتولید انباشت سرمایه در این مکان‌ها هستند؛ شهرها، محل استقرار بازارها و گره‌های اصلی شبکه‌ها بوده و بازارها عامل تولید و بازتولید فضای جریان‌های اقتصادی و تجاری اند.

با توجه به مطالب پیش‌گفته، می‌توان گفت شهرها جایگاه فعالیت‌های شبکه‌ای در مقیاس‌های محلی تا مقیاس‌های فراسرزمینی هستند. چنانچه «جهانی‌شدن» که متکی بر فضای جریان‌هاست، سبب گذار از نظام اقتصادی «کشورپایه (Country-based)» به نظام اقتصادی «شهرپایه (City-based)» شده است (Lee, Wong & Law, 2007, p: 1). بنابراین به دنبال جهانی‌شدن اقتصاد و رشد بین‌المللی جریان سرمایه‌گذاری، فشار برای رقابتی شدن فعالیت‌های تجاری و خدماتی فراقلمروی مستقر در شهرها شدت یافته است (Scott, 2001, p: 88).

آرتور توماس بوگارت (۲۰۰۱) در پایان نامه خود به ارزیابی روند توسعه اجتماعات محلی در یکی از ایالات کانادا پرداخته است، او نشان می‌دهد که پس از تدوین راهبرد توسعه محلی برای شهر «winningpeg» در سال ۲۰۰۰ میلادی، روند مشارکت ساکنان اجتماعات محلی در این شهر و به تبع آن توسعه کارکردهای اجتماعی مرتبط با شرایط محلی شتاب بیشتری گرفته است و انتظارات و برآوردها با روند برنامه ریزی شده کنونی در چشم انداز ۲۶ ساله آن (تا سال ۲۰۲۵) محقق خواهد شد. در این رساله، سرمایه اجتماعی و تقویت آن در سلول‌های بنیادی شهر مورد تأکید قرار گرفته است (Bugart, 2001). سوزان رادشورم (۲۰۰۳) به ارتباط مابین هویت شهری و بازایی آن و دستیابی به پایداری به مطالعه موردی روی توسعه محلی قسمت‌های شمالی شهر تورنتو در کانادا می‌پردازد و تأکید می‌کند که در کلان‌شهرهای امروزی رمز دستیابی به توسعه پایداری شهری از طریق عامل حفظ هویت محلی و ایجاد نهادهای محلی برای تقویت و تداوم آن نهفته است. ضمن آن که تأکید می‌کند که هویت فرهنگی ممکن است به سرعت، با عدم برنامه ریزی مناسب و درخور از دست برود. لیکن بازایی و تحقق مجدد آن به سهولت و در کوتاه مدت امکان پذیر نخواهد بود (Radeshtorm, 2003). ایلو و همکاران (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «بهبود برنامه ریزی محلی، ویژگی‌های فیزیکی، ارزیابی شناختی و عاطفی، و فعالیت در دومحله در شهر رم پایتخت ایتالیا» با استفاده از مدل‌های خطی سلسه مراتبی نشان دادند که یک روش مؤثر برای شناسایی واحدهای همسایگی می‌تواند به بهبود امکانات تجاری محلی و اوقات فراغت مطمئن، تراکم استاندارد ساختمان‌ها، و بهبود فضای سبز کمک کند (Eylo at el, 2010).

علی فیروز زارع و همکاران (۱۳۹۰) با ترجمه کتاب تحت عنوان «شناخت اقتصاد محلی» که در دو بخش تنظیم شده است، بخش اول به معرفی مباحث کلیدی پرداخته و رهنمودهای سریعی برای ارجاعات علمی موضوعات و سایر منابع در جهت کمک به رهبران دولت محلی، مدیران و دست‌اندرکاران توسعه اقتصاد محلی در خصوص هدایت ارزیابی اقتصاد محلی، فراهم نموده است. در بخش دوم این کتاب فهرستی از منابع تفصیلی و باجزئیات بیشتر، رهنمودهایی در مورد بیش از ۳۰ ابزار تحلیلی برای مشارکت‌کنندگان ارائه نموده که در راهبردهای توسعه شهری به کار رفته و مورد آزمون قرار گرفته‌اند (زارع و همکاران، ۱۳۹۰). حسن وحدانی (۱۳۸۴) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «امکان‌سنجی ظرفیت‌های توسعه محلی جهت رسیدن به توسعه پایدار شهری» با ارائه شاخص‌های شهر پایدار و مطالعه امکانات و ظرفیت‌های بالقوه فیزیکی و انسانی در شهر تبریز در یک سطح عمومی و مکان مورد بررسی در سطحی خردتر نشان می‌دهد که جزء در موارد اندکی، برنامه‌های تنظیمی جهت توسعه نواحی شهری و به ویژه در سطح محلی بدون در نظر گرفتن توان‌های محلی بوده و عدم استفاده از توان مشارکت ساکنان محلی و در نتیجه ناآگاهی از خواسته‌ها و نیازهای سکنه به بلااستفاده ماندن از طرح‌ها و برنامه‌ها، به هدر رفتن بودجه‌های عمومی است. آنچه بیش از همه باید مورد تأکید واقع شود، شناخت ظرفیت‌های محلی بالقوه در جهت بهبود کارکردهای اجتماعی در سطح مناطق مختلف شهر است (وحدانی، ۱۳۸۴).

پائین بودن سهم شهرستان از تعداد، اشتغال، ارزش افزوده و سرمایه گذاری مربوط به واحدهای صنعتی بزرگ، کوچک بودن مقیاس کارگاه ها و پائین بودن بهره‌وری نیروی کار در بخش صنعت شهرستان نسبت به متوسط استان، وجود صنایع کوچک پراکنده و غیرمتشکل و بهره‌گیری آنها از تکنولوژی پائین و در نتیجه تولید محصولات باکیفیت پائین و غیرقابل رقابت، عدم سرمایه گذاری و اهتمام کافی دولت در گسترش و ایجاد واحدهای صنعتی بزرگ در این شهرستان، عدم رغبت بخش خصوصی و سیستم بانکی به سرمایه‌گذاری در بخش معدن، استفاده از تکنولوژی پائین و کاربر در بخش معدن، نزدیکی به شهر تبریز و عدم ایفای نقش شهرهای میانی و ارتباط مستقیم روستاهای این شهر با مرکز استان (شهر تبریز)، در زمینه کشاورزی نیز نبود میادین تره‌بار در شهرستان و صادر کردن مستقیم محصولات کشاورزی از روستاهای شهرستان بستان آباد به مرکز استان، بنابراین شناخت این مسائل در این شهر ضرورت پیدا کرده و به عنوان مسأله تحقیق مطرح گردیده است. در همین راستا دوتنوع سؤال مطرح میشود: ۱. موقعیت کارکردهای اقتصادی شهرستان بستان آباد نسبت به شهرها و شهرستان‌های اطراف چگونه است؟ ۲. نقش عوامل و عناصر محلی حوزه نفوذ بستان آباد در توسعه اقتصادی این شهرستان چیست؟

شناخت هر پدیده ایی به درجه شناخت ما از فرایند تاریخی آن پدیده بستگی دارد. فرایند تاریخی بدان معنا نیست که پدیده را در بستر تاریخی آن منجمد کرده و از پدیده ایی سیال، شیئی جامد بسازیم، فرایند تاریخی کمک می‌کند تا نحوه شکل‌گیری پدیده و عناصر مؤثر بر آن کشف و سپس آن را در طول زمان موردبررسی قرار دهیم. آنچه در این فرایند اهمیت دارد، ادراک درست از شرایط عام و شرایط خاصی است که بر تحول پدیده و سیالت آن مؤثر می‌افتد. شرایط عام دریافت اوضاع و احوال کلی را میسر می‌سازد که پدیده صرف‌نظر از هر شرط دیگری در آن شکل می‌گیرد و تحول می‌یابد، به عبارتی روشن‌تر وجود شرایط عام را می‌توان شرط لازم برای تکوین این پدیده دانست. شرایط خاص، اجازه شناخت و درک خود پدیده را آن‌چنان که هست فراهم می‌آورد. شرایطی که پدیده در آن تحول خاصی می‌پیماید و در بستر زمان شکل دیگر می‌یابد. شکلی که پدیده را از دیگر پدیده‌های مشابه متمایز می‌کند و به دیگر سخن وجود شرایط خاص را می‌توان شرط کافی برای تحول پدیده دانست (حبیبی، ۱۳۸۹؛ ۱).

توسعه اقتصاد محلی

توسعه اقتصاد محلی از نظر راجرسون^۱، رویکردی است که در چند دهه اخیر برای ایجاد رشد اقتصادی متوازن در کشورهای مختلف اتخاذ می‌شود. یکپارچه و چند رشته ای با هدف کاهش فقر از طریق رشد اقتصادی به نفع فقرای یک جامعه است. این امر شامل حمایت از فعالیت‌های اقتصادی پایدار در شهرداری‌ها و یکپارچه سازی اقتصاد است. در بسیاری از مناطق جهان، واقعیت بحران اقتصادی موجب جستجو برای جایگزین‌های رشد نوآورانه و محلی شده است که در ادبیات این موضوع غالباً توسعه اقتصاد محلی نامیده میشود (Dichotomy, 1996، ؛ Astor 1990؛ Zayjer 1993). ویژگی‌های کلیدی توسعه اقتصاد محلی، تشویق رشد اقتصادی و تنوع بخشیدن به پایه اقتصادی محلی با بخش‌هایی است که معمولاً و کاملاً متفاوت از بخش‌هایی هستند که مشکلات را تجربه کرده‌اند. توسعه اقتصاد محلی با بهره‌گیری از منابع و مهارت‌های محلی درصدد ایجاد تغییرات اقتصادی و کاهش فقر است. از نظر بلیکلی^۲ توسعه اقتصاد محلی به عنوان فرایندی تعریف می‌شود که در آن مشارکت میان دولت‌های محلی، جامعه و گروه‌های مدنی و بخش خصوصی در جهت مدیریت منابع موجود برای ایجاد شغل و فعال کردن اقتصاد سنتی منطقه ایجاد میشود. توسعه اقتصاد محلی بر کنترل محلی، استفاده از پتانسیل‌های منابع انسانی، منابع طبیعی و فیزیکی و نهادی منطقه تأکید دارد. توسعه اقتصاد محلی در بسیج منابع، سازمانها و منابع، توسعه نهاد های جدید و سیستم های محلی را به واسطه گفتگو و اقدامات راهبردی پیشقدم میشود.

1 Rogerson

2 Blakely

جدول ۱. شاخص‌های اصلی توسعه اقتصادی

گروه‌ها	معیارها و شاخص‌ها
منابع طبیعی	۱- سطح تولید و اشتغال و صادرات ۲- ذخایر منابع طبیعی ۳- سطح اشتغال و تولید مبتنی بر منابع طبیعی
موقعیت و دسترسی به بازار محلی	۱- مقیاس و وسعت بازار محلی و ناحیه تحت پوشش ۲- اندازه بازار کل ۳- فاصله و زمان طی مسیر تا مناطق شهری (برای روستاها) ۴- ظرفیت بازارها برای پذیرش مردم محلی
زیرساخت‌های حمل و نقل	۱- مقیاس وسعت زیرساخت‌های حمل و نقل ۲- جاده‌ها ۳- خطوط راه‌آهن
زیرساخت‌های تسهیلات	۱- کیفیت خدمات ارائه شده به مشاغل ۲- کیفیت خدمات قابل دسترس برای مشاغل ۳- کیفیت خدمات ارائه شده برای جمعیت محلی
زیرساخت‌های فرهنگی و زندگی	۱- امکانات و تسهیلات فرهنگی ۲- امنیت، سلامت و رفاه ۳- مالیات ۴- ساختار هزینه محلی
سرمایه‌گذاری	۱- مشارکت و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی ۲- اختصاص سرمایه دولت محلی برای طرح‌های توسعه شهری

مأخذ: منابع کتابخانه‌ای و اسنادی

اقتصاد بازار بنابر طبیعت خود، به ایفای نقش رابطی میان تولید و مصرف تقلیل یافته‌است، و تا پیش از قرن نوزدهم صرفاً لایه‌ای بود بیش و کم ضخیم و انعطاف‌پذیر، گاه نیز بسیار نازک - بین اقیانوس حیات روزمره که در زیر آن گسترده بود و مکانیسم‌های سرمایه‌داری که آن را به کرات از بالا ماهرانه تحت کنترل گرفته بودند. تعداد تاریخ‌نگارانی که درکی روشن از این کارکرد محدود اقتصاد بازار داشته باشند، که نقش حقیقی آن با همین محدودیت مشخص و تعریف شده است، ناچیزاست. ویتولد کولا^۱ از جمله آن معدود تاریخ‌نگارانی است که نگذاشته‌اند دیدشان در اثر فراز و نشیب منحنی‌های قیمت و در اثر بحران‌ها، همبستگی‌های دور و گرایش‌های وحدت بخش بازار - یعنی، باهر چیزی که افزایش منظم حجم تجارت را ملموس می‌سازد - تار شود. با استفاده از یکی از استعارات کولا، انسان باید مدام به درون چاه نگاه کند، به ژرف‌ترین آب‌ها، به درون حیات مادی، که به قیمت‌های بازار ربط دارد اما همواره از آن‌ها تأثیر نمی‌پذیرد و در اثر آن‌ها تغییر نمی‌کند. بنابراین، هر تاریخ اقتصادی که در هر دو سطح - دهانه‌ی چاه و اعماق آن نوشته نشده باشد در معرض این خطر قرار دارد که به طرز اسفناک ناقص باشد. باوجود این، شک نیست که از قرن پانزدهم تا قرن هجدهم قلمرویی که جهان زنده اقتصاد را شکل می‌داد پیوسته گسترش یافته. منادی و سند آن تغییری به هم پیوسته در قیمت‌های بازار در سراسر کره‌ی خاکی است. بدان جهت که قیمت‌ها در تمامی نقاط جهان ثابت خود را از دست داده‌اند: در ژاپن و چین، در هند و سراسر جهان اسلام (برای نمونه در امپراطوری ترک) و در آن نواحی امریکا که از دیر باز طلا و نقره نقشی برعهده داشتند - یعنی، در نیواسپاین (امریکای جنوبی)، برزیل، و پرو. همه این قیمت‌ها کم و بیش مرتبط بودند و یکی در پی دیگری باوقفه‌های زمانی متفاوت تغییر کردند، این فاصله‌های زمانی به ندرت در سراسر اروپا

1 Witold kula

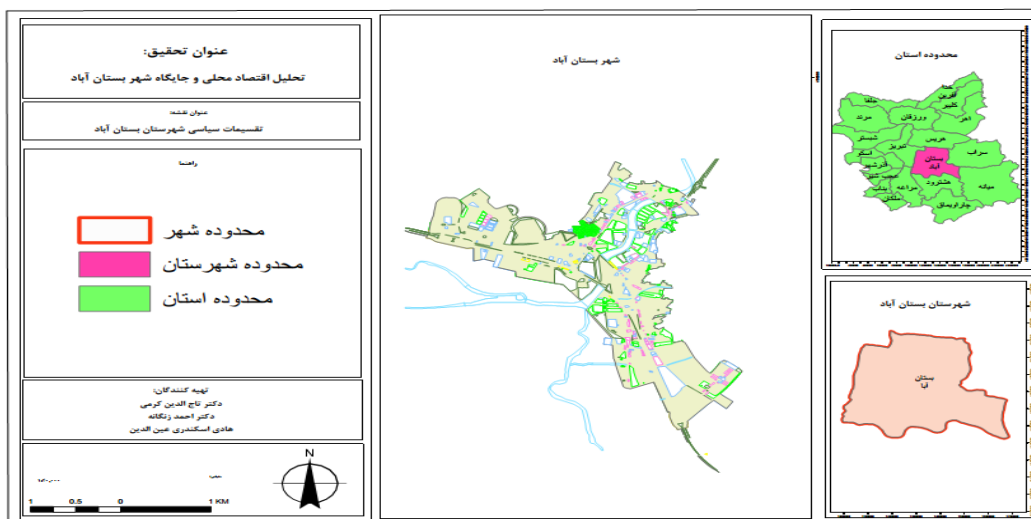
در کل به چشم آمدنی است، این جا اقتصادها پیوند نزدیکی به هم دارند، اما برعکس برای هند دست کم بیست سال به درازا کشید، چرا که تا اواخر قرن شانزدهم و اوائل قرن هفدهم خود را نشان نداد (Fernand: 2011,68).

روش تحقیق

پژوهش حاضر به بررسی شرایط حاکم بر اقتصاد محدوده شهرستان بستان آباد مدنظر قرارداد، از این منظر روش‌شناسی انجام این تحقیق دارای وجهی ترکیبی هست، زیرا ضمن آن‌که بستان آباد در بستر زمان شرایطهای اقتصادی - اجتماعی متفاوتی تجربه کرده از روش‌های کمی و تحلیل داده‌های اقتصادی برای شناخت استفاده شده است. تحقیق حاضر به طور کلی از نظر روش مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی بوده که در صدد بوده علاوه بر توصیف و شناخت وضعیت موجود که موجب رکود یا توسعه اقتصادی شده است با تحلیل داده‌های به دست آمده جایگاه شهرستان بستان آباد را در استان آذربایجان شرقی مورد بررسی قرار دهد، و همچنین در تحقیق حاضر از فنون توصیف و تحلیل آماری، استفاده شده است. از این رو برای تهیه پایگاه داده‌های تحقیق، آماده‌سازی و تحلیل داده‌ها و تولید اطلاعات مورد نیاز، از Excel، و spss استفاده شده است. بنابراین در این پژوهش در ابعاد کلان و خرد به جمع‌آوری دو نوع داده اقدام شده است هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی، داده‌های کیفی عمدتاً برای فراهم آوردن مواد لازم جهت تحلیل سازوکارهای لازم برای تقویت اقتصاد محلی مربوط میگردد، که از طریق بررسی‌های کتابخانه‌ای و اسنادی فراهم میشوند. داده‌های کمی و مکانی نیز به آن دسته از داده‌هایی که با استفاده از محاسبات اشتغال پایه و مشارکت اقتصادی تهیه شده اطلاق می‌شوند که در ارتباط با عناصر محدوده‌های مکانی در محدوده بستان آباد فراهم شده‌اند.

محدوده مورد مطالعه

نام قدیم شهرستان بستان آباد کنونی اوجان بوده است (مدرس، ۱۳۸۲: ۲۸). شهرستان بستان آباد با وسعت ۲۷۹۴/۹۹۷ کیلومتر مربع در ۴۵ کیلومتری شرق تبریز در مسیر جاده ترانزیتی تبریز- تهران و تبریز- سراب و اردبیل واقع شده است. این شهرستان از شمال به شهرستان هریس از جنوب به شهرستان هشترود، از غرب به شهرستان هشترود، از غرب به شهرستان تبریز، از شرق به شهرستانهای سراب و میانه و از جنوب غربی به شهرستان مراغه محدود است. این شهرستان در موقعیت ۳۸ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی واقع شده است. ارتفاع شهرستان بستان آباد از سطح آزاد دریا ۱۶۷۹ تا ۱۷۴۰ متر بوده است (طرح هادی بستان آباد).

شکل ۱. تقسیمات سیاسی استان آذربایجان شرقی

ماخذ: طرح جامع شهرستان بستان آباد

بحث و یافته‌های تحقیق

تحلیل اقتصادی از امور تولیدی استان آذربایجان شرقی و جایگاه شهر بستان آباد در سه بخش (صنعت، معدن، کشاورزی) کارگاه‌های صنعتی

با توجه به بررسی تعداد کارگاه‌های صنعتی ۱۰ نفر کارکن و بیشتر در استان در سال ۱۳۹۵، ۱۸۰۰ کارگاه صنعتی فعال بوده است که از این تعداد بیشترین درصد از سهم مربوط به شهرستان تبریز با ۴۴/۵۰ درصد می باشد. این سهم از کارگاه‌های صنعتی نشان دهنده تمرکز عظیم صنایع در مرکز استان یعنی شهرستان تبریز می باشد و بعد از شهرستان تبریز، شهرستان‌هایی که بیشترین درصد از این صنایع را به خود اختصاص داده اند شامل شهرستان آذرشهر، شبستر و بستان آباد که به نظر می رسد عامل فاصله می تواند مهمترین عامل در گسترش صنایع در این شهرستان‌ها باشد چون همان طور که مشخص هست شهرستان‌هایی که بیشترین درصد از صنایع را دارند در فاصله تا ۱۰۰ کیلومتر از شهرستان تبریز و مرکز استان قرار گرفته اند. بنابراین شهرستان تبریز با گسترش صنایع و توسعه آن در این بخش‌ها سعی در بازبیشرفت خود و همچنین حفظ تسلط و برتری خود بر شهرستان‌های مجاور دارد. حتی از این کارگاه‌های صنعتی، شهرستان مراغه با وجود دومین شهرستان پرجمعیت استان بعد از شهرستان تبریز سهم خیلی ناچیزی از صنایع را به خود اختصاص داده است چیزی حدود ۳/۱۱ درصد از صنایع که از این حیث رتبه ۷ را در استان دارد. عدم توسعه صنایع در این استان شاید ناشی از سیاست‌های تک قطبی نگری استان باشد. بنابراین می توان نتیجه گرفت شهرستان بستان آباد در بخش صنعتی با اختصاص سهم ۷/۵۶ درصدی در استان جایگاه مناسبی به خود اختصاص داده است. شهرستان بستان آباد و در مرکز آن شهر بستان آباد به دلیل واقع شدن در مسیر محور تجهیز یافته تبریز - تهران و قرارگیری در مسیر استان اردبیل از مسیر تبریز - بستان آباد - سراب - اردبیل و نزدیکی آن به شهر تبریز از موقعیت مناسبی برای توسعه اقتصادی برخوردار است. به دلیل نزدیکی این شهرستان به تبریز و بهره مندی از امکانات و بازار تبریز کارخانجات متعددی در مسیر محور تبریز - بستان آباد احداث گردیده است. این موقعیت شهرستان با برقراری مسیر ارتباطی آزاد راه تبریز - زنجان که در سال ۱۳۹۰ مورد بهره برداری قرار گرفت به رونق اقتصادی در بخش صنعت کمک کرده است. دوم با احداث مسیر میان بر جدید راه آهن یعنی مسیر تبریز - بستان آباد - میانه که بستان آباد را به راه آهن سراسری کشور متصل خواهد کرد باعث تشدید این موضوع خواهد شد. بنابراین این انتظار وجود دارد که در آینده نزدیک شرایط بهتری برای توسعه این شهرستان بوجود آید. هم اکنون نیز این شهرستان در حوزه جغرافیایی خود از شرایط صنعتی و معدنی نسبتاً مطلوبی برخوردار است.

جدول ۲. تعداد کارگاه‌های صنعتی ۱۰ نفر کارکن و بیشتر شهرستان‌های استان

شهرستان	تعداد کارگاه‌های صنعتی			فاصله از مرکز استان KM
	۱۳۹۴	۱۳۹۵	سهم (درصد)	
استان	۱۶۰۸	۱۸۰۰	۱۰۰/۰۰	**
آذرشهر	۲۲۵	۲۶۴	۱۴/۶۷	۲
اسکو	۱۴	۱۷	۰/۹۴	۱۳
اهر	۱۷	۱۸	۱/۰۰	۱۱
بستان آباد	۱۱۲	۱۳۶	۷/۵۶	۴
بناب	۶۵	۶۹	۳/۸۳	۶
تبریز	۷۴۳	۸۰۱	۴۴/۵۰	۱
جلفا	۱	۲	۰/۱۱	۱۹
چارویماق	۰	۱	۰/۰۶	۲۰
خداآفرین	۳	۳	۰/۱۷	۱۸
سراب	۲۷	۲۹	۱/۶۱	۹

۶۶	۳	۱۰/۳۹	۱۸۷	۱۵۳	شبستر
۱۰۱	۱۱	۱/۰۰	۱۸	۱۵	عجب شیر
۱۸۱	۱۶	۰/۳۹	۷	۶	کلیبر
۱۴۳	۷	۳/۱۱	۵۶	۵۲	مراغه
۶۸	۵	۴/۳۹	۷۹	۷۵	مرند
۱۴۸	۱۳	۰/۹۴	۱۷	۱۴	ملکان
۱۷۴	۸	۲/۴۴	۴۴	۳۹	میانه
۹۸	۱۷	۰/۲۸	۵	۴	ورزقان
۹۸	۹	۱/۶۱	۲۹	۲۶	هریس
۱۲۹	۱۳	۰/۹۴	۱۷	۱۷	هشترود

مأخذ: سازمان صنعت، معدن و تجارت استان آذربایجان شرقی

معادن

بخش معدن یک تفاوت ماهیتی با دیگر بخش‌های اقتصادی دارد. این تفاوت از آنجا ناشی می‌شود که امکان ایجاد قابلیت و فعالیت در دیگر بخش‌ها با برنامه‌ریزی و زمینه‌سازی و با درپیش گرفتن سیاست‌هایی وجود دارد، مثلاً در بخش صنعت یا بازرگانی. ولی در صورتی که معدنی در منطقه‌ای وجود نداشته باشد دیگر چنین امکانی برای فعالیت در آن وجود نخواهد داشت. بنابراین وجود معدن در هر منطقه‌ای در واقع همان قابلیت آن منطقه در معدن بشمار می‌رود. در بررسی از تعداد کل معادن استان در سال ۱۳۹۵، تعداد ۷۲۱ معدن وجود داشته است که از این تعداد ۲۹۳ معدن فعال بوده است، در بین شهرستان‌های استان نیز بیشتر تعداد از معادن در شهرستان بستان آباد با سهم درصدی ۱۳/۸۷ درصد به تعداد ۱۰۰ معدن بوده است که از این تعداد ۴۳ معدن فعال بوده است که با سهم درصدی ۱۴/۶۸ درصد در استان می‌باشد. با در نظر داشتن توضیحات فوق در شهرستان بستان آباد ۴۳ معدن فعال وجود دارد که ۲۳ معدن پوکه معدنی با سهم استخراج سالیانه از استان به میزان ۷۴/۴ درصد و ۹ معدن سنگ گچ با سهم استخراج سالیانه از استان به میزان ۴۰ درصد و بقیه شامل معادن پرلیت، خاک صنعتی، سنگ لاشه و نمک آبی می‌باشد. ۷ درصد از استخراج سالیانه مواد معدنی استان در این شهرستان انجام می‌گیرد و ۷/۲ درصد شاغلین و ۲ درصد سرمایه‌گذاری ثابت استان در بخش معدن در این شهرستان می‌باشد. لذا باید با انجام اقدامات لازم در این زمینه، از توسعه این بخش در توسعه شهر بستان آباد استفاده لازم صورت گیرد.

جدول ۳. تعداد معادن شهرستان‌های استان در سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۴

شهرستان	تعداد کل معادن		تعداد معادن فعال		رتبه	سهم (درصد)	رتبه	سهم (درصد)
	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۴				
استان	۶۹۵	۷۲۱	۲۸۵	۲۹۳	**	۱۰۰/۰۰	**	۱۰۰/۰۰
آذرشهر	۵۷	۵۷	۳۳	۳۵	۵	۸/۰۴	۲	۱۱/۹۵
اسکو	۴۱	۴۲	۱	۱	۸	۵/۸۳	۱۹	۰/۳۴
اهر	۲۵	۲۵	۵	۶	۱۲	۳/۴۷	۱۲	۲/۰۵
بستان آباد	۹۵	۱۰۰	۴۱	۴۳	۱	۱۳/۸۷	۱	۱۴/۶۸
بناب	۷	۷	۴	۴	۰/۹۷	۰/۹۷	۱۷	۱/۳۷
تبریز	۴۳	۵۰	۱۸	۲۱	۶	۶/۹۳	۷	۷/۱۷
چلقا	۶	۶	۱	۱	۲۰	۰/۸۳	۱۹	۰/۳۴
چارویماق	۵۶	۵۹	۲۱	۲۱	۳	۸/۱۸	۷	۷/۱۷
خداآفرین	۸	۸	۳	۳	۱۸	۱/۱۱	۱۸	۱/۰۲
سراب	۳۷	۳۸	۱۳	۱۳	۱۰	۵/۲۷	۱۰	۴/۴۴
شبستر	۳۴	۳۶	۲۰	۲۰	۱۱	۴/۹۹	۹	۶/۸۳
عجبشیر	۱۵	۱۶	۶	۶	۱۴	۲/۲۲	۱۲	۲/۰۵

۱۴	۱/۷۱	۵	۵	۱۷	۱/۳۹	۱۰	۱۰	کلیبر
۳	۹/۲۲	۲۷	۲۷	۷	۶/۱۰	۴۴	۴۲	مراغه
۶	۷/۵۱	۲۲	۲۲	۹	۵/۶۹	۴۱	۴۲	مرند
۱۱	۲/۳۹	۷	۷	۱۴	۲/۲۲	۱۶	۱۶	ملکان
۴	۸/۱۹	۲۴	۲۴	۲	۹/۷۱	۷۰	۶۹	میانه
۱۴	۱/۷۱	۵	۵	۱۳	۱/۹۴	۱۴	۱۴	ورزقان
۴	۱/۷۱	۵	۵	۳	۳/۰۵	۲۲	۲۱	هریس
۱۴	۸/۱۹	۲۴	۲۴	۱۶	۸/۱۸	۵۹	۵۷	هشترود

مأخذ: سازمان صنعت، معدن و تجارت استان آذربایجان شرقی

کشاورزی (زراعت و باغداری)

در زمینه تولیدات کشاورزی نیز این شهرستان بیشترین محصولات تولیدی خود شامل سیب زمینی و هویج را به بازار مرکز استان صادر می‌کند، حتی می‌توان گفت برای کل شهرستان در طرح توسعه و عمران آن نقش کشاورزی و دامداری متصور شده‌اند. اختصاص ۳۲/۴۲ درصد از اراضی زیر کشت شهرستان به کشت آبی که معادل ۴/۳۸ درصد کل اراضی استان می‌باشد مؤید نقش شهرستان در تولید محصولات آبی استان می‌باشد. همچنین نشانگر موجو منابع آبی نسبتاً مناسب در شهرستان می‌باشد. منابع عمده آب کشاورزی در این شهرستان رودخانه‌های متعدد از قبیل اوجان چای، سعدآباد چای و چاهای عمیق و نیمه عمیق می‌باشد. متأسفانه باوجود منابع آبهای سطحی و مناسب بخش عظیمی از این منابع بصورت جریانات سطحی از دسترس بخش کشاورزی شهرستان خارج می‌شود.

جدول ۴. تعداد بهره برداری های کشاورزی شهرستان های استان برحسب نوع فعالیت در سال ۱۳۹۳

شهرستان	زراعت	سهام (درصد)	رتبه	باغداری	سهام (درصد)	رتبه	تولید گلخانه ای	سهام (درصد)	رتبه
استان	۱۶۵۳۹۵	۱۰۰	**	۱۲۷۳۵۳	۱۰۰	**	۱۹۳	۱۰۰	**
آذرشهر	۶۰۹۷	۳/۶۹	۱۴	۷۲۰۶	۵/۶۶	۸	۲	۱/۰۴	۱۴
اسکو	۵۶۱۸	۳/۴۰	۱۶	۶۲۷۰	۴/۹۲	۱۰	۱۶	۸/۲۹	۴
اهر	۱۴۲۶۳	۸/۶۳	۲	۹۴۴۹	۷/۴۲	۵	۳	۱/۵۵	۱۲
بستان آباد	۱۰۱۲۹	۶/۱۲	۶	۶۵۴۵	۵/۱۴	۹	۱۳	۶/۷۴	۵
بناب	۵۸۲۵	۳/۵۲	۱۵	۵۴۰۶	۴/۲۴	۱۱	۶	۳/۱۱	۹
تبریز	۱۱۷۹۰	۷/۱۳	۵	۸۷۰۱	۶/۸۳	۶	۵۵	۲۸/۵۰	۱
جلفا	۲۰۰۷	۱/۲۱	۲۰	۳۶۱۰	۲/۸۳	۱۴	۴	۲/۰۷	۱۰
چارویماق	۵۴۴۸	۳/۲۹	۱۷	۸۶۹	۰/۶۸	۲۰	۰	-/۰۰	۲۰
خدافرین	۱۲۵۴۰	۲/۸۳	۱۸	۱۰۹۱	-/۸۶	۱۹	۲	۱/۰۴	۱۴
سراب	۶۴۴۴	۷/۵۸	۴	۲۸۷۰	۲/۲۵	۱۶	۳	۱/۵۵	۱۲
شبستر	۳۹۵۰	۳/۹۰	۱۳	۱۱۶۵۴	۹/۱۵	۴	۲۲	۱۱/۴۰	۳
عجب شیر	۶۷۵۹	۲/۳۹	۱۹	۴۸۴۸	۳/۸۱	۱۲	۱۰	۵/۱۸	۷
کلیبر	۸۹۷۴	۴/۰۹	۱۲	۲۶۵۷	۲/۰۹	۱۸	۱	-/۵۲	۱۷
مراغه	۱۳۴۱۶	۵/۴۳	۷	۱۳۶۹۷	۱۰/۷۶	۱	۱۱	۵/۷۰	۶
مرند	۸۴۱۴	۸/۱۱	۳	۱۱۷۴۴	۹/۲۲	۳	۲۹	۱۵/۰۳	۲
ملکان	۱۵۰۲۴	۵/۰۹	۹	۱۲۰۱۹	۹/۴۴	۲	۲	۱/۰۴	۱۴
میانه	۷۳۷۱	۹/۰۸	۱	۸۵۸۲	۶/۷۴	۷	۹	۴/۶۶	۸
هریس	۸۵۲۷	۴/۴۰	۱۱	۲۷۵۰	۲/۱۶	۱۷	۴	۲/۰۷	۱۰
هشترود	۸۲۱۵	۵/۱۶	۸	۳۰۶۲	۲/۴۰	۱۵	۱	-/۵۲	۱۷
ورزقان		۴/۹۷	۱۰	۴۳۲۵	۳/۴۰	۱۳	۱	-/۵۲	۱۷

بررسی میزان بیکاری و مشارکت اقتصادی شهرستان‌های استان و جایگاه شهرستان بستان آباد سال ۱۳۹۵
 با بررسی میزان مشارکت اقتصادی در شهرستان‌های استان در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که بیشترین میزان از مشارکت اقتصادی مربوط به شهرستان ملکان با ۴۲/۷۶ درصد می‌باشد. بیشترین میزان بیکاری در مناطق شهری نیز متعلق به شهرستان ملکان با ۲۳/۲۵ درصد است. اگر بخواهیم شهرستان بستان آباد را با این شهرستان مورد مقایسه قرار دهیم بخوبی مشخص خواهد شد که شهرستان بستان آباد نه تنها از لحاظ مشارکت اقتصادی وضع خوبی دارد بلکه از نظر نرخ بیکاری نیز در سطح شهرستان‌های استان جایگاه ۱۲ را از بین ۱۹ شهرستان استان دارد که می‌توان گفت وضعیت این شهرستان نسبت به شهرستان‌های دیگر در وضعیت خوبی قرار دارد این به دلیل وجود صنایع کوچک در این شهرستان و سهم خوب کشاورزی از میزان درآمد خالص شهرستان می‌باشد و در نقاط روستایی نیز شهرستان بستان آباد با ۵/۴۴ درصد بیکاری رتبه آخر را در استان دارد که میتوان گفت وجود زمین‌های مرغوب و کشت آبی در نقاط روستایی این شهرستان مهمترین دلیل باشد.

محاسبه نرخ مشارکت اقتصادی

عبارت است از نسبت جمعیت فعال (شاغل و بیکار) ۱۰ ساله و بیشتر (یا ۱۵ ساله و بیشتر) به جمعیت در سن کار، ۱۰ ساله و بیشتر (یا ۱۵ ساله و بیشتر)، ضرب در ۱۰۰.

$$100 \times \frac{\text{جمعیت فعال 10 ساله و بیشتر (یا 15 ساله و بیشتر)}}{\text{جمعیت 10 ساله و بیشتر (یا 15 ساله و بیشتر)}} = \text{نرخ مشارکت اقتصادی}$$

عبارت است از نسبت جمعیت بیکار به جمعیت فعال (شاغل و بیکار)، ضرب در ۱۰۰.

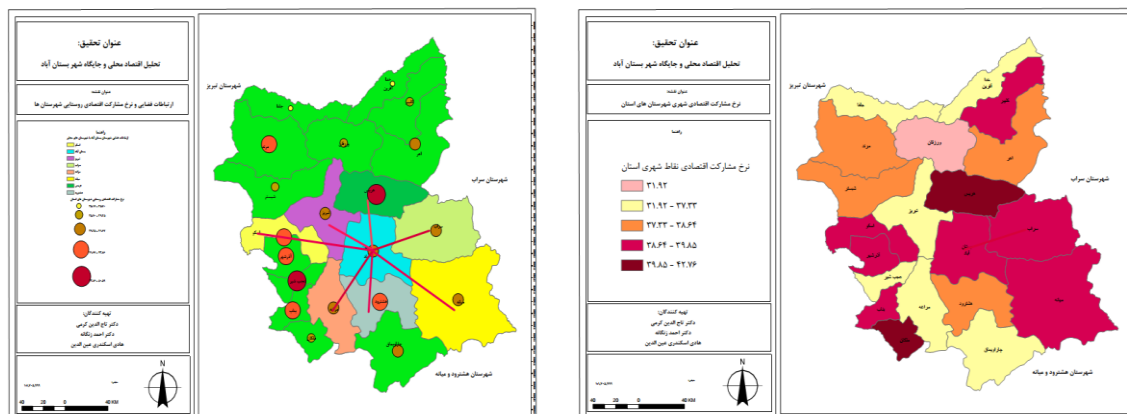
$$100 \times \frac{\text{جمعیت بیکار 10 و بیشتر (یا 15 ساله و بیشتر)}}{\text{جمعیت فعال 10 ساله و بیشتر (یا 15 ساله و بیشتر)}} = \text{نرخ بیکاری}$$

جدول ۵. نرخ مشارکت اقتصادی و نرخ بیکاری شهری و روستایی شهرستان‌های استان سال ۱۳۹۵

شهرستان	شهری			روستایی		
	رتبه	نرخ مشارکت اقتصادی	رتبه	رتبه	نرخ مشارکت اقتصادی	رتبه
استان	**	۳۷/۵۶	**	**	۴۱/۱۹	**
آذرشهر	۸	۳۸/۹۳	۱۹	۴	۴۳/۳۸	۱۷
اسکو	۵	۳۹/۲۳	۱۸	۶	۴۲/۰۹	۱۳
اهر	۱۲	۳۸/۳۴	۱۷/۸۴	۱۳	۴۰/۳۷	۱۱
بستان آباد	۳	۳۹/۸۵	۱۳/۰۳	۱۰	۴۰/۷۹	۱۹
بناب	۴	۳۹/۲۵	۱۱/۶۱	۵	۴۲/۶۰	۶
تبریز	۱۵	۳۶/۹۸	۱۴/۳۴	۹	۴۱/۲۳	۱۵
جلفا	۱۶	۳۶/۷۱	۱۱/۷۵	۱۹	۳۵/۷۰	۱۲
چارویماق	۱۹	۳۵/۳۰	۱۶/۰۳	۱۲	۴۰/۶۷	۵
خداآفرین	۱۴	۳۷/۳۳	۱۱/۲۳	۲۰	۳۵/۱۹	۱۴
سراب	۹	۳۸/۸۰	۱۰/۳۷	۱۴	۳۹/۹۶	۱۶
شهبستر	۱۱	۳۸/۳۸	۷/۷۰	۱۵	۳۹/۲۵	۲۰
عجب شیر	۱۷	۳۶/۴۴	۱۰/۷۱	۲	۵۰/۰۸	۱۸
کلپیر	۷	۳۸/۹۴	۱۹/۵۲	۱۸	۳۸/۱۸	۸
مراغه	۱۸	۳۶/۲۱	۱۸/۰۵	۱۱	۴۰/۷۸	۳
مرند	۱۳	۳۸/۱۲	۱۳/۳۹	۱۶	۴۱/۹۶	۹
ملکان	۱	۴۲/۷۶	۲۵/۲۳	۷	۳۸/۸۵	۲

۴	۱۶/۵۲	۸	۴۱/۶۷	۲	۲۴/۰۲	۶	۳۹/۰۳	میانه
۷	۱۴/۴۷	۱۷	۳۸/۸۵	۱۰	۱۳/۵۰	۲۰	۳۱/۹۲	ورزقان
۱۰	۹/۶۸	۱	۵۰/۵۹	۸	۱۴/۷۵	۲	۴۲/۰۶	هریس
۱	۲۵/۵۵	۳	۴۳/۸۶	۳	۲۲/۰۵	۱۰	۳۸/۶۴	هشترود

مأخذ: مرکز آمار ایران

شکل ۳. نرخ مشارکت اقتصادی روستایی شهرستان های استان

شکل ۲. نرخ مشارکت اقتصادی شهری

جمع بندی بررسی امور تولیدی شهرستان های استان و جایگاه شهرستان بستان آباد در منطقه

با بررسی امور تولیدی استان در بخش های مختلف اقتصادی بخصوص در سه بخش صنعت، معدن و کشاورزی مشخص شده است که در بخش هایی که نیاز به سرمایه گذاری در محل وجود دارد شهرستان تبریز به عنوان مرکز استان این سرمایه گذاری را به خود اختصاص داده است ولی در بخش هایی که نیاز به قابلیت و توان های محیطی و منابع محیطی است بخصوص در بخش معدن، بیشتر، شهرستان های دیگر در این زمینه پیشرو هستند. با توجه به بررسی تعداد کارگاه های صنعتی ۱۰ نفر کارکن و بیشتر در استان در سال ۱۳۹۵، ۱۸۰۰ کارگاه صنعتی فعال بوده است که از این تعداد بیشترین درصد از سهم مربوط به شهرستان تبریز با ۴۴/۵۰ درصد می باشد. این سهم از کارگاه های صنعتی نشان دهنده تمرکز عظیم صنایع در مرکز استان یعنی شهرستان تبریز می باشد و بعد از شهرستان تبریز، شهرستان هایی که بیشترین درصد از این صنایع را به خود اختصاص داده اند شامل شهرستان آذرشهر، شبستر و بستان آباد که به نظر می رسد عامل فاصله می تواند مهمترین عامل در گسترش صنایع در این شهرستان ها باشد چون همان طور که مشخص هست شهرستان هایی که بیشترین درصد از صنایع را دارند در فاصله تا ۱۰۰ کیلومتر از شهرستان تبریز و مرکز استان قرار گرفته اند. یکی دیگر از مشکلاتی که در شهرستان ها وجود دارد عدم گسترش صنایع بزرگ در شهرستان ها است و بیشتر این کارخانجات در مرکز استان مستقر شده اند مانند کارخانه تراکتور سازی، ماشین سازی و... اما در زمینه امور مربوط به معدن با توجه به آماری که توسط مرکز آمار و سازمان صنایع و معادن در استان آذربایجان شرقی منتشر شده است از تعداد کل معادن استان در سال ۱۳۹۵، تعداد ۷۲۱ معدن وجود داشته است که از این تعداد ۲۹۳ معدن فعال بوده است، در بین شهرستان های استان نیز بیشتر تعداد از معادن در شهرستان بستان آباد با سهم درصدی ۱۳/۸۷ درصد به تعداد ۱۰۰ معدن بوده است که از این تعداد ۴۳ معدن فعال بوده است که با سهم درصدی ۱۴/۶۸ درصد در استان می باشد. ولی تعداد زیادی از معادن در استان هستند که غیرفعال مانده اند و بهره برداری اصولی از آنها نمی شود.

نقش غالب اقتصادی بستان آباد (روش LQ)

به منظور بررسی و تعیین عملکرد و نقش غالب بستان آباد در وضع موجود از مدل‌های اقتصادی استفاده شده است. فعالیت‌های اقتصادی امکان ادامه زندگی و توسعه را برای هر شهر به وجود می‌آورند و مدل‌های اقتصادی امکان تحلیل و بررسی این فعالیت‌ها را فراهم آورده است. در گزارش حاضر از روش تحلیل ضریب مکانی (LQ) به منظور بررسی وضعیت اقتصادی بستان آباد نسبت به استان و تحلیل تحولات اقتصادی این شهر استفاده شده است. در این روش پایه اقتصادی شهر به معنای بخش اصلی اقتصاد یک شهر شناخته شده و سهم آن در کل تولید و اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی شهر است. بر این اساس نخست در شهر مورد نظر فعالیت پایه شناسایی می‌شود، باید تأکید کرد که فعالیت پایه لزوماً به معنای تنها یک رشته مشخص از فعالیت‌های اقتصادی نیست، بدین منظور از رابطه LQ استفاده می‌شود.

$$LQ = \frac{\frac{\text{اشتغال در فعالیت } i \text{ در بستان آباد}}{\text{اشتغال کل بستان آباد}}}{\frac{\text{اشتغال در فعالیت } i \text{ در استان}}{\text{کل اشتغال استان}}}$$

تفسیر LQ

تفسیر نتایج به دست آمده از روش LQ بسیار ساده است. عموماً سه نتیجه برای LQ ممکن است. این نتایج به شرح زیر است:

$LQ < 1$: حالت اول

$LQ = 1$: حالت دوم

$LQ > 1$: حالت سوم

منظور از حالت اول این است که اگر LQ کوچکتر از ۱ باشد کل اشتغال تبعی است. بنابراین کمتر از ۱ نشان می‌دهد که اشتغال محلی در صنعت نام کمتر از حد انتظار است. لذا صنعت محلی یاد شده نخواهد توانست نیاز اقتصاد محلی به خدمات یا کالاهای آن صنعت را برطرف سازد. حالت دوم نیز به معنای تبعی بودن کل اشتغال است.

در حالت سوم اگر LQ بزرگتر از ۱ باشد قسمتی از اشتغال پایه است. بنابراین بزرگتر از ۱ شواهدی از وجود اشتغال پایه در صنعت نام دارد، که تحلیل گر نتیجه خواهد گرفت که اشتغال محلی بیش از اشتغال مورد انتظار است و بنابراین اشتغال مازاد بر مقدار مورد انتظار اشتغال پایه است. در این گزارش به تحلیل LQ بستان آباد با استان آذربایجان شرقی پرداخته شده و نتایج آن در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۶. وضعیت اشتغال پایه بستان آباد نسبت به استان

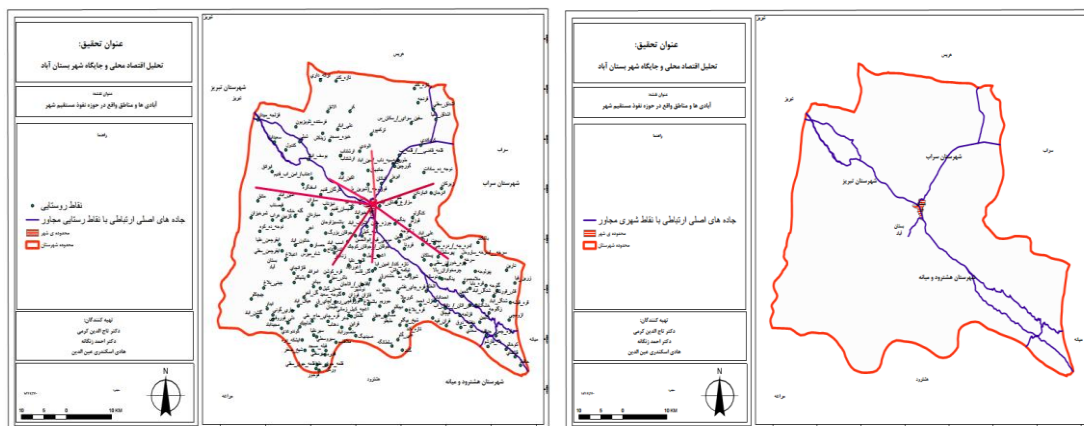
LQ بستان آباد	تعداد شاغلین در استان آذربایجان شرقی	تعداد شاغلین در بستان آباد	تعداد شاغلین در بخش‌های اقتصادی
۱/۳۸	۲۴۱۹۵۹	۱۲۱۰۸	کشاورزی
۰	۳۷۶۵	۴۵	معدن
۰/۸۷	۲۳۶۰۹۳	۷۵۲۲	تولید صنعتی
۰/۸۱	۸۴۰۵۲	۳۷۳۶	حمل و نقل و نبارداری
۰/۴۴	۱۲۹۳۱۹	۲۰۹۴	عمده فروشی و خرده فروشی
-	۶۹۵۱۸۸	۲۵۵۰۵	جمع شاغلین در این بخش‌ها

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۸)

براساس جدول در بخش کشاورزی مقدار LQ بیشتر از ۱ می باشد که نشان دهنده پایه ای بودن این بخش در بستان آباد می باشد.

آبادی ها و مناطق واقع در حوزه نفوذ مستقیم شهر بستان آباد

هر شهری به عنوان مرکز شهرستان، در زمینه مسائل اداری، حتی دورترین نقاط جمعیتی آن شهرستان را به نحوی تحت نفوذ خود قرار می دهد، در حالیکه ممکن است همان نقاط جمعیتی از لحاظ عوامل دیگری در حوزه نفوذ شهر دیگری قرار گیرند. بدین ترتیب، عامل سیاسی- اداری به نحوی تمامی نقاط جمعیتی یک شهرستان را در حوزه نفوذ مرکز آن شهرستان قرار می دهد. با بررسیهای انجام شده و کوهستانی بودن منطقه امکان دسترسی روستاها به یکدیگر و شهرها مشکل است و از جهت غرب شهر بستان آباد موانع طبیعی مانع ارتباط راحت روستاها به شهر دیگری می شود. ولی روستاهایی که در شرق بستان آباد واقع شده اند از شهر تیکمه داش می توانند خدمات بگیرند.

شکل ۴. حوزه نفوذ بستان آباد با شهرهای مجاور شکل ۵. حوزه نفوذ مستقیم شهرستان با نقاط روستایی
منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۸)

ارتباط با نقاط شهری مجاور

حمل و نقل برون شهری هر مرکز جمعیتی با سایر مراکز به اشکال مختلفی صورت می گیرد که به فراخور شرایط طبیعی و اقتصادی هر کشور متفاوت است. اشکال مختلف حمل و نقل بین شهری عبارتند از:
۱- راههای زمینی (آسفالته، شوسه و خاکی) ۲- راههای هوایی ۳- راه آهن ۴- راههای دریایی.
حمل و نقل در شهر بستان آباد صرفاً از طریق راههای زمینی صورت می گیرد

راههای زمینی

در شهرستان بستان آباد، راههایی که پیوند دهنده بستان آباد با سایر نقاط می باشد، به شرح زیر است:
جاده ترانزیت تهران- تبریز: این راه بستان آباد را از یک طرف به تبریز و از طرف دیگر به میانه و نهایتاً تهران ارتباط می دهد.
راه بستان آباد- سراب: این راه شهرستان بستان آباد را به سراب و یا به عبارتی دو استان آذربایجان شرقی و اردبیل را به هم پیوند می دهد.

نتیجه گیری

شهرستان بستان آباد یکی از شهرستان های مرکزی استان است که از نظر تقسیم بندی منطقه ای طرح آمایش، در دامنه شمالی رشته کوه سهند واقع شده است. این شهرستان در واقع یکی از محورهای توسعه محلی است و نقش مهمی در اقتصاد استان برعهده دارد.

این شهرستان به دلیل قابلیت های فراوان توسعه و به دلیل تأثیراتی که در حوزه منطقه ای مرکزی استان دارد از سطح کشش پذیری بالایی برخوردار است. این امر سبب رشد سریع جمعیت بخصوص در شهر بستان آباد شده است. این رشد جمعیت در نقاط روستایی شهرستان منفی بوده و قابل ملاحظه نمی باشد. به دلیل وجود امکانات و قابلیت های مناسب شهرستان بخصوص در زمینه کشاورزی و صنعتی، مهاجرت از روستا به شهر نسبت به شهرهای دیگر استان کمتر بوده و عمده مهاجرت به شهرستان از شهرستان های همجوار و عمدتاً به نقاط شهری شهرستان یعنی شهر بستان آباد صورت می گیرد. با توجه به وجود امکانات و قابلیت های توسعه، نرخ مشارکت شهرستان بستان آباد نسبت به متوسط استان بالاتر و نرخ بیکاری شهرستان طی سالهای گذشته همواره کمتر از متوسط استان بوده است که حاکی از آن است که نیروی انسانی در این شهرستان در وضعیت مطلوبی قرار دارد. فعالیت عمده کشاورزی این شهرستان به ترتیب زراعت و باغداری و دامپروری است. زراعت آن عمدتاً به صورت دیم و مبتنی بر زراعت سنتی است. باغداری این شهرستان با محوریت پرورش سیب نسبت به سایر نقاط استان از وضعیت خوبی برخوردار نبوده به طوری که از لحاظ باغداری و تولید محصولات باغی رتبه های آخر استان را به خود اختصاص داده است. دامپروری شهرستان نیز بطور عمده سنتی با محوریت دام های کوچک (گوسفند و بز) می باشد. با این حال از لحاظ تولیدات دامی رتبه خوبی در بین شهرستان های استان دارد. وجود قابلیتها در کشاورزی شهرستان زمینه گسترش و تولید صنایع تبدیلی کشاورزی را در این شهرستان فراهم آورده است، براساس نتایج مطالعات انجام شده در این منطقه، با انجام سرمایه گذاری در طرح های آب و خاک و توسعه شبکه آب رسانی قسمت اعظمی از اراضی دیم منطقه را به آبی تبدیل نمود و بر رونق فعالیت های شهرستان افزود. بستان آباد به دلیل همجواری با شهرستان تبریز و واقع شدن بر محور توسعه صنعتی ورودی تبریز و محور توسعه ملی و فراملی از جایگاه ویژه ای از نظر توسعه فعالیت های صنعتی برخوردار است. فعالیت غالب در شهرستان بستان آباد بر صنایع تبدیلی کشاورزی و دامی استوار است و سایر فعالیت های صنعتی اهمیت کمتری در اقتصاد شهرستان داشته اند. از ۴۳ معدن فعال در شهرستان بستان آباد در سال ۱۳۹۵، ۸ نوع ماده معدنی استخراج می شود که مهمترین آنها گچ، پوکه، پرلیت، سنگ لاشه، خاک صنعتی و نمک آبی می باشد، که متأسفانه به دلیل کمبود واحدهای فرآوری مواد معدنی و صنایع پایین دستی، بخش اعظم این مواد معدنی به صورت خام از شهرستان خارج می شود.

وجود شبکه حمل و نقل جاده ای در این شهرستان جهت هدایت بار و مسافر از قابلیت های مهم این شهرستان محسوب می شود. واقع شدن شهرستان در مسیر سراسری به اروپا و استان اردبیل، وجود پایانه های حمل و نقل بار و مسافر، امکان ترانزیت کالا و بار را به سایر نقاط استان، کشور و اروپا فراهم آورده است. در شهرستان بستان آباد با بررسیهای انجام شده و کوهستانی بودن منطقه امکان دسترسی روستاها به یکدیگر و شهرها مشکل است و از جهت غرب شهر بستان آباد کوه سهند مانع ارتباط روستاها به شهر دیگری می شود. ولی روستاهایی که در شرق بستان آباد واقع شده اند از شهر تیکمه داش می توانند خدمات بگیرند. بنابراین میتوان گفت روستاهایی که در جهت غرب شهرستان بستان آباد واقع شده اند میزان تولیدات کشاورزی آنها در حد مصرف محل خودشان است و عملاً تأثیری بر اقتصاد شهر بستان آباد ندارند که محصولات خود را برای روستاها و شهرهای دیگر صادر کنند.

در زمینه ارتباط با سایر شهرهای مجاور شهرستان با توجه به اینکه شهرستان بستان آباد در محور ارتباطی بین زنجان - تبریز و اردبیل - سرعین قرار گرفته است میتوان گفت این شهر میتواند در زمینه جذب توریست و گردشگر موفق عمل کند و از طریق سرمایه گذاری در این منطقه باعث رشد و رونق شهری شود. بیشترین مراودات اقتصادی این شهرستان با

شهرهای تبریز، سراب، میانه و هشتگرد صورت میگیرد. حتی بسیاری از تولیدات کشاورزی این شهرستان به دلیل نبود میدین تره بار مستقیماً به شهر تبریز منتقل میشود که می توان گفت در این زمینه نیاز به سرمایه گذاری در محل وجود دارد. در این راستا با توجه به نتایج یافته های تحقیق پیشنهادهای به شرح زیر ارائه می گردد:

- با توجه به اینکه بستان آباد خط ارتباطی بین شهرهای تبریز با استانهای اردبیل و زنجان می باشد لذا پیشنهاد می گردد با ایجاد فضای سبز در این شهر علاوه بر تامین کمبود فضای سبز در شهر و رساندن سرانه فضای سبز به سرانه استاندارد کشوری، مسافری و گردشگران به راحتی از امکانات آن استفاده نمایند. این خود عامل بسیار مهمی در توسعه اقتصادی این شهر بشمار میرود.

- اختصاص تسهیلات ویژه جهت تشویق سرمایه گذاری در احداث واحدهای صنعتی بزرگ در شهرستان

- با توجه به نبود میدین تره بار در این شهر، که باعث میشود تولیدات کشاورزی مستقیماً به میدین تره بار تبریز منتقل شود پیشنهاد میشود در این شهر سرمایه گذاری های لازم در این زمینه صورت گیرد تا سود حاصل از این کار عاید خود شهر باشد.

- ارتقاء سطح شبکه ارتباطی بستان آباد - سراب - اردبیل و امتداد آن تا آستارا، به دلیل ارتباطات اقتصادی که شهر بستان آباد با این شهرها دارد.

تشکر و قدر دانی

حمد و سپاس مخصوص خداوندی است که به انسان قدرت اندیشیدن عطا فرمود تا در راستای کشف حقایق علمی قدم بردارد. ضمن سپاس از تمامی کسانی که بنده را در نگارش این مقاله یاری کرده اند از جمله ادارات شهرستان و اساتید محترم از جمله آقای دکتر تاج الدین کرمی و آقای دکتر احمد زنگانه، امید است با استعانت از درگاه خداوند متعال با آینده نگری و تحلیل مسائل شهری رویکردی نو در برنامه ریزی شهری بوجود بیاید. و من الله توفیق

منابع

- احمدی پور، زهرا، قادری حاجت، مصطفی (۱۳۹۵)، ساماندهی و آمایش سیاسی فضای شهری، شهرسازی، چاپ دوم، سازمان تدوین و کتب علوم انسانی (سمت)، تهران.
- آنامراد نژاد، رحیم بردی و همکاران (۱۳۹۲) «نقش مشارکت مردمی در اقتصاد و مدیریت شهری»، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره سوم
- اداره راه و شهرسازی شهرستان بستان آباد، (۱۳۹۷)، شبکه معابر شهری.
- برودل، فرناند (۱۳۷۲)، «سرمایه داری و حیات مادی ۱۸۰۰ - ۱۴۰۰»، ترجمه بهزاد باشی؛ نشر، نشرنی، تهران.
- برودل، فرناند (۱۳۸۰)، «بازنگری در تمدن مادی و سرمایه داری»، ترجمه فیروز مهاجر؛ نشر دیگر، تهران.
- برودل، فرناند (۱۳۸۸)، «پویایی سرمایه داری» کتاب آمه؛ تهران
- بابایی اقدم، فریدون (۱۳۸۹)، نقش مدیریت در توسعه گردشگری؛ مطالعه موردی کرمانشاه، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای طبیعی.
- حسینی نیا، غلامحسین، سفیدبری، لیلا (۱۳۹۴)، تدوین الگوی توسعه منطقه ای براساس استراتژی توسعه اقتصاد محلی، چارمین کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری، تهران، مرکز همایشهای رازی.
- زنگنه شهرکی، سعید، حسینی، سید علی (۱۳۹۲) «مدیریت اقتصاد شهر با تأکید بر مالیات محلی و متغیرهای مؤثر بر آن»، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره دوم
- شهرداری شهرستان بستان آباد، (۱۳۹۵)، گزارش طرح جامع، (وضع موجود)
- طرح جامع شهرستان بستان آباد، (۱۳۹۳)
- طرح هادی شهرستان بستان آباد، (۱۳۷۲)

- طرح توسعه و عمران شهرستان بستان آباد، (۱۳۹۲)
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۲) «عصر اطلاعات و پیدایش جامعه ی شبکه ای»، نشر طرح نو
- مجتهد زاده، غلامحسین (۱۳۸۸)، اصول و روش های برنامه ریزی شهری، شهرسازی، چاپ اول، انتشارات پیام نور، تهران.
- مالجو، محمد (۱۳۸۳)، «از افول حیات مادی تا جهانی شدن سرمایه» شماره ۴۳ (isc) از ۳۵ تا ۴۸
- فرهمنده، شکوفه و همکاران (۱۳۹۲)، «توزیع فعالیت های اقتصادی در شهر اصفهان»، فصلنامه پژوهش های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال سیزدهم، شماره اول، ۱۵۳ - ۱۳۳
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی شهرستان های استان آذربایجان شرقی
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی شهرستان بستان آباد
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان بستان آباد
- Ghomashchi, V.(1993),' PropertyDevelopment as a Response toUrban Regeneration?' Paper presented in the 8th AESOP Congress, Istanbul: Turkey.
- Lahsaezadeh, A. (2006). Jame'eh Shenasi- ye Abadan [Abadan Sociology], 2nd Pub.Tehran: Kianmehr Publication.
- Lawless, P. (1991), Urban policy in the Thatcher decade: English inner-city poli<y,
- Lawless, P. (1989), Britain's Inner Cities, London: Paul Olapman Publishing
- Madanipour A. (1990), The Study of Urban Form, UnpublishedPhD Thesis,Newcastle University
- McArthur A., (1993), Community Pannership a Formula for Neighbourhood Regeneration in I990s, Community Development Journal, Vol. 28, No. 4, pp. 305-315.
- Moore C. and Richardson J., (1989) Local Partnership and the Unemployment Crisis in Britain, London: Unwin Hyman
- No.4, pp. 269-279.